

The Great Divide: Rav Moshe on Mechitza

(Part 2 – Applications and Exceptions)

אגרות משה אורח חיים חלק א סי' לט-מב, חלק ב סי' מג, חלק ג סי' כג-כד,
חלק ד סי' כט-ל, חלק ה סי' יא-יב

Highlights from Week 1:

- **מחיצה** is (like תוספות), not דרבנן (like מהרש"א). This applies "בכל מקום קבוע". Situations which are "בלא צורך קבוע", however, are exempted "אף במקדש", as seen from חנה and עלי.
- The goal of a **מחיצה** is not to prevent הסתכלות (like פירוש המשניות in רמב"ם) but קלות ראש (like (משנה תורה in רמב"ם and רע"ב), as also seen from the fact that the balcony in the המקדש did not have a מחיצה and thus would not prevented הסתכלות anyway.
- In order to prevent קלות ראש, a מחיצה must reach the shoulders, and should be 18 טפחים, or 3 ערוך השלחן, רי"ף, רמב"ם. We are lenient regarding seeing women's hair based on 72 in. – אמות.

C. Explanations, Extensions, and Exceptions

F) Explanation: What is an אמה?

12) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קלו

בדבר שיעור האצבע והאמה לפי מדת האינטשעס שבמדינה זו.

ערב חנוכה תשי"ז.

מע"כ ידידי מוהר"ר שלום הלוי קוגעלמאן שליט"א.

מה שרוצה ידידי לידע שיעור האצבעות על האינטשעס שבמדינתנו, מפני שרבו הדעות. הנה אני בעצמי איני מבין מה שייך מחלוקת בזה, שהאחרונים שקלין וטריין, וזה אומר בכה וזה בכה – כי שיעור אצבע הוא, כפי מדת אדם בינוני, ברוחב האצבע, באמצע פרק הראשון מהאגודל.

וכפי שאני מדדתי הרבה פעמים, נמצא **אמה של תורה, שהוא כ"ד אצבעות, מדת כ"א אינטשעס ורביע.**

ויש אולי להחמיר במקום שהוא לחומרא עד כ"ג אינטשעס האמה. ועל יותר, לעניות דעתי, אין מקום להחמיר. אך

מכל מקום, לשיעור מקוה, מהראוי להחמיר להחשיב כ"ד אינטשעס האמה. ובעצם הדין מדת כ"א אינטשעס

ורביע האמה היא מדה הנכונה, בין לקולא בין לחומרא.

ומה שמצינו בשם החתם סופר שהוא יותר על מדה זו שמדדתי – אולי מדות מדינתו אז היו שלא כמדות שהן

עתה אף במדינתו. וגם אולי בזמנו, שכבר עברו מאה ועשרים שנה בערך, היו האצבעות של אדם בינוני מעט עבות

מבזמנו. ועיין בחתם סופר אורח חיים סימן קכ"ז, שהביא מה שכתב בתשובה אחרת, **שהאצבע היא כפי כל דור ודור,**

והביא כן מהגאון חות יאיר. ולכן, ודאי לא שייך להביא מה ששיערו כל אחד בזמנו במדות מדינתו שהיו אז, **אלא צריך**

למדוד עתה. ולכן הוא לדינא בזמנו עתה כדכתבתי.

G) Explanation: Height Revisited

13) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן ל

עוד בשיעור מחיצה בעזרת נשים.

ערב שבת קודש, ב' דראש חודש כסלו, תשכ"ט.

מע"כ ידידי הנכבד הרה"ג מהר"ר אפרים גרינבלאט שליט"א.

הנה בדבר המחיצה הרי כבר ביארתי בתשובה שצריכה להיות עד אחר הכתפים, שלתוספות הוא י"ח טפחים,

ולרשב"ם הוא ערך י"ז טפחים. אבל כפי הנראה בנשי דזמן הזה הם בפחות מעט מזה, שלכן לכתחלה היה להם לעשות

כמו שהיה בבית הכנסת הקודם, דהא ודאי מעלה איכא בדברים כאלו להרחיק מה שאפשר ביותר. אבל לדינא, הפחות

שיש להקל בדוחק, הוא לא פחות מששים אינטשעס גבוה מצד הנשים.

וההפסק שעשו בלא מחיצה, שהנשים יתרחקו מקיר המחיצה שתי אמות ומחצה, והאנשים יתרחקו שתי אמות ומחצה – אינו כלום לענין זה. ולכן, כאשר עשו מחיצה של נ"ד אינטשעס, צריכין להוסיף על זה עוד ששה אינטשעס לכל הפחות.

ובתקותי שכל הקהל רוצים לעשות כדין התורה, ושישרה השלום ביניכם, אני גומר בברכה לכתר"ה, וגם להקהל, וביחוד להרב דביהכ"נ, ידידו מוקירו, משה פיינשטיין.

14) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן לא

עוד בשיעור מחיצה בעזרת נשים

ג' כסלו תשכ"ט.

מע"כ ידידי הנכבד הרה"ג מהר"ר ארי' אבא לעווין שליט"א הרב בביהכ"נ אנשי ספרד במעמפ"ס. קבלתי מכתבו אתמול במוצש"ק, והנה למעשה יראה כתר"ה את מה שכתבתי לידידי הרב הגאון ר' אפרים גרינבלאט שליט"א, אך אני אשיב לכתר"ה ביחוד משום הכבוד, וגם לתרץ מה שהקשה עלי – מאין בא לי החשבון דסך י"ח טפחים?

הנה כתבתי שם שכן הא מפורש בתוספות שבת דף צ"ב עמוא א דבור המתחיל "אישתכח", וכן הוא גם ברש"י שם דבור המתחיל "אשתכח", ורק שלרשב"ם בבא בתרא דף ק' עמוד ב דבור המתחיל "והכוכין" הוי גובה האדם **ע"פ הראש** י"ח טפחים, הרי מוכרחין לומר מהחשבון דגמרא דהארון היה כשנשאו על הכתפים למעלה מעשרה, אפילו היה גובה הלויים רק ג' אמות כמנון, הם לא פחות מט"ז טפחים ושני שלישים, ודעת הרשב"א הוא יחידאה. והתוספות דחו שיטתו. שלכן היה ראוי להצריך י"ח טפחים.

אבל מכל מקום, בשעת הדחק, כגון שאין רוצין המתפללין, יש להקל כהרשב"ם, כי יש לסמוך בשעת הדחק על דעת יחיד, וגם מצינו שהרמב"ן בחדושי לבבא בתרא סובר כהרשב"ם, גם אולי נשים שלנו הם נמוכות מעט.

והנה שיעור ג' אמות בגובה, לפי שחושבין לענין מקוה, הוא **ע"ב אינטשעס**, ונמצא שאף כשיקילו כרשב"ם הוא יותר **מס"ו אינטשעס**, אבל יש שיעור פחות מזה, שהוא [RLZ - אמה each] ערך כ"ב אינטשעס, דהיי"ח טפחים הם ס"ו אינטשעס, ובדין זה אפשר שיש לילך להקל, לכן כתבתי שבשעת הדחק יש להקל על **ששים אינטשעס**, וכנראה שלא ראה כתר"ה מה שכתבתי שם.

Required Height of Mechtza			
	Equivalence	Rashi, Tosafot (avg. person = 18 טפחים)	Rashbam (avg. person = 17 טפחים)
Basic	24 in. = 6 טפחים = 24 אצבעות = אמה 1	72 in.	Over 66 in.
Lenient	22 in. = 6 טפחים = 24 אצבעות = אמה 1	66 in.	60 in.

ומה שכתב כתר"ה שראה את המחיצה באיזה בית הכנסת שרק מצד האנשים הוא ע' אינטשעס, ומצד הנשים הוא רק ל' אינטשעס – ידע כתר"ה שמה שהגביהו הנשים ודאי אינה על פי עצתי, והרבה דברים אומרים בשמי מה שלא אמרתי. **כי ודאי יש להצריך שיהיה שיעור המחיצה ששים אינטשעס מצד הנשים.**

ושמעתי שיש בתי כנסיות שמגביהין מקום הנשים – אבל לא נכון לעשות כן. ואיני דן את הרבנים דשם לכף חוב – אולי לא יכלו לעשות יותר, והקלו בעצמן מצד נסיון הגדול דפרנסה, ואולי קצת לשם שמים, שחושבין שאם יכלו משם, יהפכו לקאנסערוואטיוון, חס ושלום! איני רוצה לכתוב בדבר שלא נשאלתי על זה. ובית הכנסת שלכם, כנראה, רוצין לעשות כראוי, וליכא גם הנסיון, וכל שכן שליכא החשבון דלשם שמים.

ומה שכתב כתר"ה שאין יושבין בסמוך, הוא ודאי דבר טוב לעשות גם זה להוספה. אבל אינו שום טעם להקטין הגובה ממדת ששים אינטשעס.

והנני ידידו מוקירו המקוה שיעשו כתקונה לא פחות משישים אינטשעס כפי הדין ושישרה השלום תמיד וגומר בברכה, משה פיינשטיין.

15) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן כג

בענין מחיצה בין עזרת נשים לאנשים.

כ"א שבט תשל"א.

מע"כ ידידי ש"ב ב"ג הרה"ג מהר"ר פסח זכריה הלוי לוואוויץ שליט"א.

הנה בדבר חיוב המחיצה בין אנשים לנשים בבית הכנסת, בארתי בתשובה האורח חיים סימן ל"ט שהוא מדאורייתא, ובארתי שהוא משום דאפשר לבא לידי קלות ראש, שהוא להרבות שיחה עם הנשים, וגם לבא לידי נגיעה בדיהן ובגופן, שבשביל זה צריך לעשות מחיצה ממש כזו שתמנע מזה, **שהוא לכל הפחות מחיצה גבוהה עד הכתפים**, והוא לפי המדה לרש"י ותוספות י"ח טפחים ולרשב"ם הוא ערך י"ז טפחים עיין שם.

אבל כפי שחזינו בזמננו שעד הכתפים ברוב נשים הוא פחות, לכן המיקל במחיצה דששים אינטשעס, שהם חמשה פוט, אין למחות – והוא בערך למדת הרשב"ם – שלכן, אין פלא שנתקטנו מדות הנשים מעט מכפי שהיה בימיהם. אבל בפחות מחמשה פוט יש למחות ...

ולכן כאשר נתרצו הבעל הבתים לתקן, אבל רק כפי הדין המוכרח ולא יותר, והנשים מוכרחות לבא לבית הכנסת בצניעות, **רשאים לעשות מחיצה למעלה בזכוכית להשלים עד ששים אינטשעס, ולא פחות**, ואם יכולין להוריד את רצפת הנשים שיהיה בשוה גם מצדן ששים אינטשעס, או להוסיף על המחיצה עד ס"ו, הוא טוב. ואם לאו, איני אוסר, אבל אין דעתי נוחה מזה.

וכמובן, כל זה כתבתי מעצם חיוב הדין, כשיש דוחק מצד הבעל הבתים, אבל מהראוי להחמיר להגביה המחיצה עד שלא יתראו גם ראשיהן, ושתהיה המחיצה מדבר שלא נראו הנשים, כדכתבתי בתשובתי שם.

... והנה מרוב דחיקות בעל הבית על הרבנים, יש בתי כנסיות שהגביהו את רצפת עזרת הנשים לערך פוט ויותר, ואין מניחין להגביה את המחיצה, וזה לא טוב לעניות דעתי, אף כשהולכות הנשים בצניעות, משום שאפשר בקל לבא לידי קלות ראש ברבוי שיחה וגם בנגיעות! דמי זה לנשים גבוהות בקומה, ואנשים נמוכים מעט מהם, אם לא שיוסיפו על המחיצה **חצי פוט**, שיהיה מצד האנשים גבוה ס"ו אינטשעס, שהם חמשה פוט וחצי. ומצד עמידת הנשים נ"ד אינטשעס שהם ארבעה פוט וחצי, שזה יקשה להן לבא לידי קלות ראש.

אך מכל מקום, איני אומר איסור ברור אף אם לא יגביהו המחיצה יותר מהששים אינטשעס, שהם חמשה פוט, אף שאין דעתי נוחה מזה.

16) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן כד

בדבר מחיצה בעזרת נשים.

מע"כ ידידי הרה"ג מהר"ח שאול באלאטניקאו שליט"א, הרב בסו סיטי.

יעיין כתר"ה בספרי אגרות משה, חלק אורח חיים, סימן ל"ט, שבארתי מקור הדין וחומר האיסור, אבל בארתי שסגי במחיצה גבוהה עד אחר הכתפים, שהוא לתוספות גובה י"ח טפחים ולרשב"ם קרוב ל"ז טפחים, שהוא יותר מששים אינטשעס. אבל מכל מקום אמרתי בטעלעפאן **שיש להקל בששים אינטשעס**, מאחר שחזינו בדורותינו שנשים בינוניות הוא בחמשה פוט, שהם ששים אינטשעס עד אחר הכתפים, ואולי כפי שאמרו אחרים הוא בערך נ"ח אינטשעס – אבל בפחות מזה אין להקל.

אבל באיזה מקומות שמעתי שמצד הדחק של בעלי בתים הקלו באופן שעשו המחיצה לצד האנשים גבוהה כשיעורה – אף כחומר כל י"ח טפחים – אבל מצד הנשים עשו רק ארבעה פוט! אבל אין רוח חכמים נוחה מזה, דאף שקיימו בזה ענין המחיצה, מכל מקום הא רובן הולכות שלא בצניעות, בזרועות מגולות וגם, יותר מזה בעונותנו הרבים, ויהיה ממילא אסור לומר דבר שבקדושה ולהתפלל שהוא נגד ערוה ממש דלכולי עלמא, אסור. דאף הרי"ף והרמב"ם, המקילין בשערות הראש לענין קריאת שמע ותפלה ודברי תורה, ואף לערוך השלחן שאף להאוסרין יש להקל בזמן הזה כשרובן, בעונותנו הרבים, אין מכסות ראשן אף שעברו על איסור דאורייתא, ואני הבאתי ראיה גדולה לדברין, עיין בספרי שם סימן מ"ב – מכל מקום, **בזרועות מגולות, אף אם רוב הנשים פרוצות שלא לכסותן, הוא ערוה, שאסור להתפלל ולקרא קריאת שמע, וכל דברי תורה, כנגדן! לכן, צריך להשתדל בכל התוקף שתהיה המחיצה משני הצדדים עד אחר הכתפים, שהוא כדלעיל.**

ידידו, משה פיינשטיין.

17) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק א סימן מא

בענין המחיצה בין אנשים לנשים – בהערותיו על תשובתי בזה.

מע"כ ידידי הרב הגאון ר' שמואל טובי' שטערן רב בקענזעס סיטי שליט"א.

כ"ח מרחשון תשי"ב.

מה שמסיק כתר"ה בתשובתו, שבזמן שהעזרת נשים היא על רצפה אחת, עם של אנשים, סגי במחיצה כל דהו כגון ד' טפחים רוחב וי' אורך, לא נראה כלל, אלא עדיין הוא איסור גמור מדאורייתא, שזה נחשב מעורבין! ובכלל, איני מבין כוונת כתר"ה בד' טפחים רוחב ועשרה אורך, ובכל אופן שהוא כוונתו בין אם רוחב הוא במשך וי"ט אורך הוא בגובה בין אם הרוחב הוא בגובה והאורך הוא במשך, הוא אסור, אלא שצריך לעשות במשך כל מקום ישיבת הנשים מחיצה גבוהה י"ח טפחים, ואם הנשים הן בגובה שיעור זה, אינו צריך למחיצה מעצם דין זה, אלא מדין מעקה, שלא יפלו ...

H) Explanation: Reason Revisited

18) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק א סימן מ

בענין איסור הסתכלות בנשים.

כ"ז מרחשון תשט"ו.

מע"כ ידידי הרב הגאון המפורסם בחבוריו צבי חמד מהר"ר צבי הירש פריעדמאן שליט"א.
... שלא יסתכל באשה נאה, אפילו פנויה; ובאשת איש, אפילו מכוערת. ובכתובות דף י"ז, שנפסק דאסור להסתכל בפני כלה, אף בשביל לחבבה על בעלה ...
וקצת יש ראייה מעבודה זרה דף כ דאפילו בלא כוונה ליהנות אסור להסתכל ...
על כל פנים, ודאי אסור להסתכל באשה, אפילו במקומות שדרכן להיות מגולות, כשמתכוין לראותה, ועיין בב"ח אורח חיים סימן ע"ה סעיף א', וזה אסור בכל מקום, אפילו ברחובות, ויש חיוב על כל אדם להביט – כפי האפשר – למטה, כשהולך בשוק, אך לא באופן שיהיה פרוש קיזאי ...

אבל לא בשביל זה הוא ענין חיוב המחיצה בבית הכנסת. ובכל מקום שמתאספים, שמחוייבין לעשות מחיצה בין אנשים לנשים. כי בשביל איסור ההסתכלות הוא כמו בכל מקום, שהוא דין על האנשים שלא יסתכלו בהן, כמו ברחובות; ואם יש מי שיעבור ויסתכל בכוונה לראות ליהנות, אין אנו אחראין להם! וכדווכחתי בתשובתי בראיות ברורות ואין מה להוסיף. והטעם פשוט דזה לא ניכר לאחרים! ורק בשביל קלות ראש הוא חיוב המחיצה – שזה ניכר לאחרים – ובאין, ממילא, גם הם לקלות ראש, ולידי הרהור חס ושלוש, שלזה סגי בגובה י"ח טפחים.

אבל ודאי שראוי לבעלי נפש להחמיר לעשות כשאפשר גבוהה יותר מראשיהן ואף כשהן למעלה שלא יתראו וכדכתבתי בתשובתי ואפריון נמטייה לידידי כתר"ה אשר כוונתו היא לשם שמים שרוצה להדפיס ספר בשם כח הקדושה והטהרה להסביר איך שראוי להחמיר כי ודאי רצוננו שיוכשר דרא ויחמירו כראוי לבעלי נפש וליראי ה'. אבל כתר"ה יודע שגם מה שבררתי הדין והשעור להלכה היתה לשם שמים וב"ה שהיה מזה תועלת גדולה. ידידו מוקירו, משה פיינשטיין.

19) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק א סימן מא

בענין המחיצה בין אנשים לנשים – בהערותיו על תשובתי בזה.

מע"כ ידידי הרב הגאון ר' שמואל טובי' שטערן רב בקענזעס סיטי שליט"א.

כ"ח מרחשון תשי"ב.

... וכן לא נראה לעניות דעתי מה שכתב כתר"ה, שבגמרא סוכה נ"א בברייתא שאיתא "שלא יבואו לידי קלות ראש", ובירושמי שאיתא "שלא יהיו מעורבין" – פליגי.
הנה בתוספתא איתא "שהיו באין לידי קלות ראש", ומסיק "שלא יהיו מעורבין", ופשוט שהוא מהברייתא שבגמרא, ואם כן הוא טעם אחד, וכמפורש במתניתין דמדות, "שלא יהיו מעורבין", ולא יפלגו על זה, אלא שהוא טעם אחד, דמה שבאו לידי קלות ראש, הוא נחשב מעורבין, כדבארתי.

וגם מה שכתב כתר"ה – לטעמו, שהם ב' טעמים, יש חלוק לדינא – דלטעם "קלות ראש" הוא מצד הסתכלות, וצריך גבוהה שלא יהיו נראות כלל; ולטעם "שלא יהיו מעורבין" סגי במחיצה כל דהוא – הנה הוא דבר שאי אפשר לומר כלל, דלא שייך זה להסתכלות, כדבארתי, שאף מהגוזזטרא היו נראות, וקלות ראש – הוא מה שנקל להם לדבר זה עם זו, וליגע זה בזו, כדבארתי! ואף לטעם שלא יהיו מעורבין, צריך שתהיה גבוהה י"ח, טפחים וזה סגי שלא יהיה קלות ראש.

... ומה שרצה כתר"ה לחדש דבשעת התפלה עדיף שאין לחוש כלל לקלות ראש, ואין כאן איסור מעורבין זה בזה, ואם כן אין צריך למחיצה כלל, ועוד יותר שלפי זה יוכלו לישב ממש מעורבין!

הנה חס ושלום לומר כן, ושרא ליה מריה לכתר"ה, דהא במקדש אין נכנסין שם אלא ביראה, ואם כן לא היו נכנסין שם אלא לצורך מצוה – שהוא לעשות בעצמן איזה מצוה, או לראות כהנים בעבודתם, שגם כן הוא מצוה, עיין ביומא דף ע' – ומכל מקום היה אסור; חזינן שאין שום קולא במה שעושין אז מצוה, וכל שכן בבית הכנסת, שאף בשעת התפלה אין חיוב היראה כל כך כמו במקדש, שמפורש בקרא שיש לחוש לקלות ראש. ואדרבה היה מקום קצת לומר דהאיסור שלא יהיו מעורבין, הוא במקדש מצד חיוב היראה, שאם הוא באופן שיכולין לבא לידי קלות ראש אין זה ביראה! ואם כן יהיה בבית הכנסת רק מדרבנן, שאסרו גם בהו קלות ראש, ולא מהני בזה גם תנאי. ובשעת התפלה ממש, אפשר גם לפי זה הוא מדאורייתא, כיון שמזכירין אז שם שמים, ודברי תורה, וקדושה. אבל מהספד דלעתיד לבא, שלמדין משם, משמע דהוא איסור מקום שמתקבצין שם לאיזה חיוב להתקבץ; ובלא צורך חיוב קבוצ, אף במקדש מותר. כהא דחנה, שהתפללה במקדש אצל עלי. והיכא דדחקה ונכנסה, בקדושין דף נ"ב, ולתוספות שם, מותרות ליכנס בעזרה.

20) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק א סימן מב

בדבר מחיצה בין נשים לאנשים בבית הכנסת ובענין הבימה.

כ"ה תמוז תשט"ו.

מע"כ ידידי הר"ר מרדכי קאהן שליט"א.

הנה בדבר מחיצה שבין הנשים לאנשים, ודאי מן הראוי, כשאפשר, טוב לעשות גבוהה שלא יתראו הנשים כלל, ובפרט במדינה זו שהרבה נשים הולכות פרועי ראש, וגם בזרועות מגולות, גם כשהולכות לבית הכנסת; ובעונותנו הרבים, אין כח למחות בידן. אבל כשאי אפשר, כבר בארתי בתשובה שנדפסה זה הרבה שנים, שצריכה להיות גבוהה עד אחר הכתפים שהוא, לבינוניות, ערך ח"י טפחים, שזהו השיעור מדין המחיצה, וגם אם יהיו בזרועות מגולות לא יתראו.

ובדבר השער, כיון שהוא שעת הדחק, שאין מניחין באופן אחר, יש לסמוך על המקילין – הרי"ף והרמב"ם – שאין השער ערוה לענין קריאת שמע ודברי תורה. ובזמננו, שבעונותנו הרבים רוב הנשים הולכות פרועות ראש – אף שהוא באיסור – כתב בערוך השלחן סימן ע"ה שאף להאוסרין נמי יש להקל, מאחר דעכל כל פנים הא אין דרכן לכסות, וערוה לאיסור קריאת שמע ודברי תורה תלוי בדרכן לכסותו ממש, ולא שהאיסור מחשיב למקום מכוסה. ולעניות דעתי נראה ראייה גדולה מהא דהוצרך רב ששת בברכות דף כ"ד להוכיח דשער באשה ערוה מקרא ד"שערך כעדר העזים", שהוא קרא דדברי קבלה, ורק מסבירא בעלמא שהוא מדמשבח לה קרא בגוה, כדפירש רש"י! ואמאי לא הביא הקרא ד"ופרע ראש האשה", שילפינן מזה דאסור לילך בגילוי הראש, ומצד זה הוא מקום מכוסה, שעושה להשער דין ערוה? אלא, ודאי, שהאיסור לילך מגולה, לא היה עושה את השער בדין ערוה, ולכן הוצרך להביא קרא ד"משבח לה בגוה", שמזה שמע מינא תאווה היא, כדפירש רש"י. ואם כן, מאחר שאף ד"משבח קרא בגוה" לא נאסר לקרות קריאת שמע כנגד שער פנויות, שדרכן לילך פרועות, כמפורש בשולחן ערוך – אלמא דטעם זה אינו אוסר כשדרכן לילך פרועות – לכן, כיון שעתה הורגלו לילך אף הנשואות פרועות, אף שהוא באיסור, אינו ערוה לגבי קריאת שמע ודברי תורה. ולכן בשעת הדחק יש לסמוך על זה. ויראי ה', יש להם להחמיר להפוך פניהם לצד אחד כשאומרים קריאת שמע וכל סדר התפלה; וכשאי אפשר, יסגרו עיניהם, דכיון שלעצמן יכולין להחמיר אין זה שעת הדחק לפניהם.

I) Extension: Glass Mechitzot

21) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן כג

בענין מחיצה בין עזרת נשים לאנשים.

כ"א שבט תשל"א.

מע"כ ידידי ש"ב ב"ג הרה"ג מהר"ר פסח זכריה הלוי לוואוויץ שליט"א.

... והנה לבד ענין המחיצה – שזהו דבר המחוייב אפילו נשים צנועות ביותר – יש ענין מחיצה בשביל איסור הסתכלות ממש במקומות שצריך שיהיו מכוסות שהן בדין ערוה בזמננו שבעונותנו הרבים הולכות כמה נשים בפריצות, שאף שיש להקל בשביל אלו שבאות לבית הכנסת פרועי ראש, כדכתב בעל ערוך השלחן, שאף להמחמירין יש להקל בזמן הזה שנתפרצו בזה בעונותינו הרבים, והבאתי ראייה לדבריו שם בסימן מ"ב, שלכן יש לסמוך בשעת הדחק, ובפרט שלהרי"ף והרמב"ם אין השער בדין ערוה לענין קריאת שמע ותפלה ודברי תורה, כדכתבתי שם, אבל הא הרבה נשים בעונותנו הרבים הולכות בזרועות מגולות וכדומה, שזהו ודאי הוא בדין ערוה שאסור להתפלל נגדן!

ובשביל זה, נמי מועילה המחיצה דעד הכתפים. אבל נוגע זה למחיצה מזכוכית, שמועילה לדין המחיצה, ואינה מועילה לאיסור קריאת שמע ותפלה נגד ערוה, דערוה בעששית אסור לקרות קריאת שמע כנגדה, כדאמר רבא בברכות דף כ"ה, ואיפסק בשלחן ערוך [אורח חיים] סימן ע"ה סעיף ה'. אך בשביל זה, אם הוא בית הכנסת שאין מניחים לנשים מגולות הזרועות וכדומה ליכנס לבית הכנסת, רשאים מדינא לעשות אף מחיצה מזכוכית, וכדכתבתי בסימן מ"ג עיין שם.

22) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק א סימן מג

בענין מחיצה בביהכ"נ בין העז"נ שעשו חלק שלמעלה מזכוכית.
ערב ראש השנה תשט"ז.

מע"כ ידידי מהר"ר אפרים אשר הלוי ראטענבערג שליט"א, רב בלאס אנדזשעלעס.
בדבר המחיצה שעשה חלק ממנה מזכוכית בערך שלישי מלמעלה, הנה יפה כתב כתר"ה שמדין המחיצה **ליכא חסרון.** אבל מצד אחר, שאולי ילכו בלבושי פריצות שנראה בשרן, כמו שהן רגילות ללכת בעונותנו הרבים הרבה נשים במדינתנו, ואם כן יהיה אסור להמתפללין כשפניהן לצד עזרת הנשים להתפלל ולומר דברי תורה, אם לא שתראו להזהיר שיהיו מלובשות בצניעות כשבאות לבית הכנסת, וגם לידע שיקיימו האזהרה.
דרכ **בשערות** המגולות, שנתפרצו רוב הנשים בעונותנו הרבים, אין לאסור לקרות קריאת שמע כנגדן, מטעם שלהרי"ף והרמב"ם לא נאמר זה לענין קריאת שמע ודברי תורה, ואף להמחבר אורח חיים בסימן ע"ה סעיף ד', ודעימיה, שאוסרין נמי, כתב בערוך השלחן שכיון שנתפרצו בזה הרבה נשים – אף שהוא באיסור – אין זה שוב בדין ערוה לקריאת שמע ודברי תורה ...

J) Extension: Curtains, Open Tops, and Other Materials for the Top Third

23) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן כט

שיעור מחיצה לעזרת נשים בעה"י י"ג טבת תשכ"ו.
מע"כ ידידי הנכבד מאד ר' ירחמיאל פרידמאן שליט"א.
הנה בדבר המחיצה אשר רק חמשים אינצעס גובהה, ולמעלה עוד י"ג אינצעס הם **חלונות חלונות פתוחות ברוחב י"ג אינצעס,** ודאי אין זה מן הנכון להתפלל שם, אלא מוכרחין לעשות **יריעה פרוסה** על כל השטח, ואף לעשות הי"ג אינצעס העליונים **בקנים, סמוכות זה לזה בג' אינצעס ופחות,** שיש מקילין בזה.
אין זה לפי רוח חכמים, אך שאין מוחין בזה מצד המחלוקת שיש מזה, אבל בבית הכנסת זה מהמתפללים הרבה יראי ה' יתברך ובני תורה, אין להם להקל אף בזה, ויעשו יריעה פרוסה על כל השטח בגובה וברוחב.
ידידו,
משה פיינשטיין.

24) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן לב

עוד בשיעור מחיצה לעזרת נשים.

כ"ב תמוז תשל"ו.

מע"כ ידידי הנכבד מאד הרב מוהר"ר יעקב ריינער שליט"א הרב בקהלת אוהב צדק.
הנני בזה בדבר אשר שלח אלי ידידנו החשוב מר ר' שלמה מאיר קליין שליט"א **שתי טבלאות של עץ יפים,** והם עשוין לנוי וליופי, **נקבים נקבים,** אם הם ראויין לעשות בהן מחיצה המפסקת בין עזרת הנשים בבית הכנסת ובין מקום האנשים.
וכנראה שהוא בשם כתר"ה, באשר בקשני שאשיב זה לכתר"ה, ולכן הנני משיב לכתר"ה במכתב זה. כי לעניות דעתי, **הם ראויין לעשות מחיצה,** באשר דרך נקבים האלו **אי אפשר לבא לידי קלות ראש,** וגובה המחיצה ממקום שהנשים עומדות, הוא לא פחות משישים אינצטעס.
וגם ישתדל להשפיע שניהיגו שלא יבואו לבית הכנסת נשים נשואות שהן פרועי ראש, שאף שלא ישמעו להיות כן בביתן, ודאי ישמעו להיות בבית הכנסת מכוסות ראש.
והנני ידיו המברכו שיוכל להשפיע על קהלתו לקרבם לאמונה וליראת ה' במה שאפשר יותר ויותר שזהו עיקר תכלית הרבנים בכל זמן ובכל מקום בפרט במקומנו ובזמננו.
משה פיינשטיין.

25) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק א סימן מב

בדבר מחיצה בין נשים לאנשים בבית הכנסת, ובענין הבימה.
כ"ה תמוז תשט"ו.

מע"כ ידידי הר"ר מרדכי קאהן שליט"א.

... מה שרוצים לצרף **יריעה מעשה רשת** – אם נראות בזה זרועות המגולות, אינו כלום. אבל אם היא יריעה כזו שנראות באופן שאין להכיר המקומות שהן מגולות, נחשב כסוי, כיון שלא נראה גלוי הבשר, רק **נראות כצל בעלמא**.

כשהנשים הן על הבאלקאני, יוצאין בזה מצד דין מחיצה, **אף שהמחיצה נמוכה, מאחר שהן בגובה**. אבל מאחר שהולכות בזרועות מגולות, צריך להוסיף יריעה, עד שלא יתראו זרועותיהן; ואם אפשר טוב להוסיף עד שלא יראו גם את השער שלהן. אבל הבתי כנסיות כשיש להם באלקאני, אין מקפידין שוב! ואיני יודע טעם. ובודאי, הוא משום שאין יכולין לעשות כלום, שלא ישמעו להם, וצריכים יראי ה' להפוך פניהם לצד אחר כשמתפללין.

K) Exception: Only A Few Women in Shul

26) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק א סימן לט

בענין המחיצה שצריך להיות בבית הכנסת בין אנשים לנשים ושיעור גובהה.
כ"ב טבת תש"ו.

מע"כ ידידי הנכבד מאד הרה"ג מוהר"ר דוד שטערן מנהל ישיבת תורה ודעת.

... ובלא צורך קבוץ, אף במקדש – מותר, **שהרי חנה התפללה סמוך לעלי הכהן** וכהא דדחקה ונכנסה, בקידושין דף נ"ב, ותוספות שם, מותרות נשים ליכנס בעזרה **גם בלא דוחק**, עיין שם, אף שנמצאים שם הרבה אנשים.

27) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק א סימן מא

בענין המחיצה בין אנשים לנשים – בהערותיו על תשובתי בזה.

מע"כ ידידי הרב הגאון ר' שמואל טובי' שטערן רב בקענזעס סיטי שליט"א.
כ"ח מרחשון תשי"ב.

מע"כ ידידי הרב הגאון ר' שמואל טובי' שטערן רב בקענזעס סיטי שליט"א.

... ותמיהני על כתר"ה, שכתב שהנשים היו באות להקריב הפסח, דמשמע שסובר כתר"ה שיש חיוב על כל החבורה להיות בעזרה, והא פשוט שלא היו באות לעזרה בערב הפסח – אף לתוספות שהיו מותרות ליכנס בעזרה – אלא **איש** מהחבורה היה שוחט הפסח, דסגי אף לכתחלה שיהיה רק **אחד מהחבורה!** ולכן, לא הזכירו התוספות רק מסוטה ונגזירה. ולכן נראה שבערב פסח היו אסורות, **משום שלא היה אפשר לעשות מחיצה בעזרה**, והיה אז חיוב קבוץ דפסח בא בכנופיא. ולמאן דאמר שיש לעשות חבורה של נשים לבדן, **אולי עשו שליח לאיש לשחוט, וגם על אשה יחידה ליכא האיסור, דדין הבדלה – שלא יהיו מעורבין – הוא ההיפוך מאיסור יחוד, שבהרבה אנשים ונשים שנקבצו – הוא עיקר האיסור.**

28) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ה סימן יב

דברים הצריכים מחיצה להפריד בין אנשים לנשים, ודברים שאינם צריכים מחיצה.
כ"ב תמוז תשמ"ב.

מע"כ ידידי מחותני ר' יעקב אליפענט שליט"א

הנה דברתי עם קרובך, נכדי הרה"ג מהר"ר מרדכי טענדלער שליט"א, אודות ענייני ההלכה שחברי בית כנסת שלך, בהסכמת רב העיר, ביקשו שתשאל אצלי. ומשום שמחמת טרדותי המרובות, קשה לפני לכתוב באריכות, לכן אשיב בקיצור על פי סדר השאלות שכתבת

... **ב. אם צריך מחיצה לחוץ רק בפני מעט נשים**

שאלת אם צריך מחיצה לחצוץ רק בפני אשה אחת או שתיים. שהנה באגרות משה חלק א אורח חיים סימן ל"ט, בסופו, הבאתי ראייה, מקידושין נ"ב עמוד ב תוספות דבור המתחיל "וכי אשה בעזרה מנין", **שאינו חיוב מחיצה להפסיק לפני כמה נשים בלבד**. וצריך לבאר עד כמה נשים אין צריך מחיצה. כגון בבית אבל, או בבית מדרש שמתפללים שם בימי חול ובמנחה בשבת, שאין שם מחיצה, **האם מותר להניח שכמה נשים יכנסו וישבו בסוף החדר.**

והנה **בכל הדורות** נהגו **שלפעמים** היתה נכנסת אשה ענייה לבית המדרש לקבל צדקה, או אבלה לומר קדיש, וההלכה למעשה בעניין זה צריכה עיון ותלויה בהרבה עניינים. ומכל מקום, נראה שבבית מדרש **שבכל שבת** תרצה **אפילו אשה אחת** לבוא למנחה בקביעות, שאין להקל להתפלל בלא מחיצה, ורק **באקראי** אפשר להתיר. **ואפשר להתיר, באקראי, רק עד ב' נשים, ולא יותר.** והנה יש ראייה, כעין שהזכרת, שלדינא אפשר להניח לאשה אחת להכנס לבית המדרש, מן הדין בשולחן ערוך אורח חיים סימן רפ"ב סעיף ג', דאשה עולה למנין שבעה קרואים.

L) Exception: Mechitzot at Shiva Houses and Weddings

29) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק א סימן מא

בענין המחיצה בין אנשים לנשים – בהערותיו על תשובתי בזה.
מע"כ ידידי הרב הגאון ר' שמואל טובי' שטערן רב בקענזעס סיטי שליט"א.
כ"ח מרחשון תשי"ב.

... **ובמקום קבוץ לדברי הרשות, ואף בחתונות,** מסופקני אם יש האיסור זה, באופן שלכא חשש יחוד. ויותר נוטה **שליכא לאיסור זה,** דהא אשכחן באכילת הפסח שהיו אוכלין האנשים והנשים בבית אחד, **והיו שם כמה משפחות,** שאין להן כל פסח ופסח שלא נמנו עליו יותר מעשרה, כדאיתא בפסחים דף ס"ד, ובמדרש רבה איכה איתא תני רבי חייא, אפילו מ'! ואפילו נ'! בר קפרא אמר אפילו ק'!
דלרבי שמעון, אין הפסח נאכל בשתי חבורות, **ואם יעשו מחיצה ביניהם, הרי יחשבו כשתי חבורות,** כדאיתא בפסחים דף פ"ו! ומדברי שמעון נשמע שגם לר' יהודה, אף שנאכל בשתי חבורות לא חייבו, שהנשים יאכלו בחבורה אחרת!

וגם בדף צ"א (פסחים) תנן, "ואין עושין חבורת נשים ועבדים וקטנים." אף, למאי שמפרש רבא, שאין עושין נשים ועבדים בחבורה אחת משום תפלות, משמע, **שנשים עם אנשים ישראלים מותר!** ולמה דהיה סבור ר' עוקבא בר חנינא, לא עבדינן לנשים לבדן, אלא דוקא עם אנשים, עיין שם, חזינן שגם לר' יהודה, דאיירי אליביה, **רשאין לאכול בחבורה אחת, שהוא בלא מחיצה.**

וגם, הא דהכלה הופכת פניה, שפירש רש"י ע"מ שאמר רבי חייא בר אבא, אמר רבי יוחנן, מפני שהוא בושא לאכול לעיני האנשים, על ידי שמסתכלין בה, שאין שייך בפני אביה ואחיה, אלא בפני אנשים אחרים! **אם כן, מפורש, שלא היה מחיצה ביניהם.**

אבל בבית הכנסת, ובשעת התפלה, הוא איסור ברור, ומדאורייתא, וצריך שתהיה מחיצה של י"ח טפחים ביניהם, או שיהיו הנשים למעלה והאנשים למטה כדבארתי.

30) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ה סימן יב

דברים הצריכים מחיצה להפריד בין אנשים לנשים, ודברים שאינם צריכים מחיצה.
כ"ב תמוז תשמ"ב.

מע"כ ידידי מחותני ר' יעקב אליפענט שליט"א

א. מחיצה כשמתפללים במקום שאינו קבוע לתפילה.

שאלת אם צריך מחיצה כשמתפללים במקום שאינו קבוע לתפלה, למשל, בבית אבל רחמנא לצלן. אם צריכות הנשים לילך לחדר נפרד, או שדי בהפסק אוויר.

ונראה, שלדינא, **הנשים בבית אבל צריכות ללכת לחדר אחר.** והטעם דבית אבל הוי **מקום שפתוח לרבים,** שצריך בו מדינא תמיד הפרדה בין הנשים לאנשים, וכל שכן בשעת תפילה, כמבואר בתשובתי באגרות משה אורח חיים חלק א סימנים ל"ט-מ"א.

אבל אם למעשה הנשים אינן מסכימות לעזוב את החדר, **נחשב זה לאקראי,** ואין להמנע מלהתפלל מחמת זה.

אבל בבית חתן, מדינא, אין צורך במחיצה, שאינו פתוח לרבים, אלא רק לבני המשפחה. לכן, די בכך

שילכו האנשים המתפללים לזווית אחת, שיוכלו לכוין שם, ושם יתפללו.

M) Prioritization: Balcony vs. Single-Level Seating

31) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן מג

בעזרת נשים שהוא למעלה, ורוצים לשנות שתהיה מלמטה במחיצה, אם יש בזה קפידא.

ד' שבט תשי"ט.

מע"כ ידידי הנכבד ויר"ש באמת ר' ברוך ליטוויץ שליט"א [author of *The Sanctity of the Synagogue* – RLZ] **בדבר שאלת מע"כ בבית הכנסת אשר עד עתה ישבו הנשים למעלה ורוצות מחדש לישוב למטה בהפסק מחיצה, כשיעור בינו להאנשים, אם שפיר דמי, או שיש איזה קפידא בזה לדינא –**

הנכון לעניות דעתי דאף שמותרין לעשות בית הכנסת אשר ישיבת הנשים יהיה גם כן למטה בשוה לאנשים בהפסק מחיצה שגבוהה י"ח טפחים, אבל ודאי כשהנשים יושבות למעלה עדיף, דזה מפורש בגמרא סוכה דף נ"א שאי אפשר לבא בזה לידי קלות ראש, וביושבות בשוה, בהפסק מחיצה, שהוא רק מסברא, שאולי יש גם לחלק שלא דמי כל כך ליושבות למעלה, **הוא גרוע קצת**, ולכן, אף שודאי אין לאסור, כדלעיל, מכל מקום, כיון שיש בבית הכנסת מקום למעלה לכל הנשים שרוצות להיות בבית הכנסת, וכן נהגו עד עתה, אין לשנות שישבו מהיום למטה, אף בהפסק מחיצה. ובפרט שניכר הדבר שרוצות לזלזל בענין הפסק המחיצה, ומתחילות בדבר קל, ולבסוף יסלקו גם המחיצה, עד שלבסוף ישבו בתערובות ממש, והוא כדרך עצת היצר הרע, שהיום אומר לו "עשה כך", ולמחר אומר לו "עשה כך", כדאיתא בשבת דף ק"ה.

ולכן, יש ליראי ה' יתברך למחות מלשנות. ומה שטוענות הנשים שקשה לפניהן לעלות, ומחמת זה רוצות לישוב למטה – היא טענה חלושה, ואינה אמת, כדחזינו – שעד עתה לא עלתה בדעתן שקשה לפניהן העליה, וכדחזינו שבשביל הנאה גופנית הן עולות עוד ביותר מעלות, כל שכן שבשביל כבוד שמים אין בזה קושי מעלות, אלא הוא שבביל לזלזל בהמחיצה, ובהרצון לשנות מנהגי ישראל קדושים; ולכן, צריך למחות שלא לשנות. ובזכות קדושת בית הכנסת יתברכו מן השמים.

אבל לענין הרב, אם עשה כל מה שביכולתו, ולא היה יכול לפעול כלום, והנידון הוא אם יעזוב משרתו, שהוא פרנסתו – אין לחייבו, מאחר שעל כל פנים תהיה מחיצה כדיון. יידו ואוהבו, משה פיינשטיין.

N) Prioritization: Separate Seating vs. Mixed Pews

32) שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק א סימן מד

במקום שפרצו באיסור המחיצה שבין אנשים ונשים, ורוצים איזה אנשים להסיתם שישבו מעורבים ממש. י"ט סיון תשי"ד.

מע"כ ידידי מהר"ר בן ציון לפידות שליט"א רב בדייטאן, אהיא.

בדבר הענין שדבר כתר"ה עמי על ידי הטעלעפאן, אודות בית הכנסת אחד, שמתפללין שם אנשים ונשים בלא מחיצה ביניהם, **אבל אינם מעורבין** – אלא אנשים בצד אחד ונשים בצד אחר – ובאו איזה אנשים עם הראבאי שלהם, ואמרו להם שכיון שבלא מחיצה נמי אסור, **לכן רוצים שישבו מעורבין ממש, זה אצל זה!** ונשאל כתר"ה משופטי המדינה אם יש ממש בטענתם.

הנה פשוט שאין ממש בטענתם, מאחר דבישיבת מעורבין ממש הוא הרבה יותר חמור מלישב בצד אחר בלא מחיצה! וכשעוברין עברה קלה, אסור להסיתם לעבור עברה חמורה! ואדרבה, במקום שיושבין מעורבים ממש, יש להשפיע עליהם, אם אפשר, שלכל הפחות, ישבו מפורדין בצד אחר, כדי שתהיה העברה באופן קל! וראיה לזה מגמרא סוטה דף מ"ח, דאמר רב יוסף, "זמרי גברי, ועני נשי, פריצותא; זמרי נשי, ועני גברי, כאש בנעורת." למאי נפקא מינא? לבטולי הא מקמי הא, ופירש רש"י, אם אין שומעין לנו לבטל את שניהם, נקדים לבטל את זה, שהוא כאש בנעורת, עיין שם. חזינו, מפורש, דמחוייבין בית דין, וכל אדם, אף באופן שאין בידם לבטל האיסור לגמרי, שיבטלו לכל הפחות מה שבידם, שלא יעשו האיסור ב"כאש בנעורת", שחמור יותר, אלא באופן שהוא פריצותא שקל מזה, אף שגם כן אסור.

ואם כן, ודאי, כשאחד יסיתם לעושיין האיסור באופן קל, שיעשו באופן החמור, הוא חוטא ומחטיא את הרבים. וממש כן הוא בענין זה, שאם רואים אנחנו מקום שיושבין מעורבין, ואי אפשר לנו לעשות שיתפרדו ויעשו שם גם מחיצה ביניהם, כמו שהוא הדין מחוייבין אנחנו לעשות מה שבידינו, אם ישמעו לכל הפחות שיתפרדו הנשים לצד אחר, אף שעדיין יעשו איסור, אבל לא באופן החמור יותר. ואם כן, בעובדא זו, שיושבין מפורדין, אך בלא מחיצה, ודאי אלו האנשים והראבאי שלהם שרוצים לעשות שיהיו מעורבין ממש, **הם מחטיאין את הרבים.**

יידו, משה פיינשטיין.